

Таранченко О.М.,

доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник

Інституту спеціальної педагогіки та психології
ім. М. Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ УЧНІВ З ООП ЯК ОСНОВА ДЛЯ СОЦІОНАВЧАЛЬНОГО ІНТЕГРУВАННЯ

Головна мета освіти дітей з особливими потребами – їхнє залучення в усі сфери життєдіяльності незважаючи на будь-які їхні відмінності. Інклюзивне навчання передбачає окрім якісного академічного поступу, насамперед соціальний розвиток учнів. Аби забезпечити набуття учнями з ООП міжособистісної компетентності та їхнє повноцінне соціальне інтегрування, необхідно формувати у дітей соціальну дієздатність, так само системно і послідовно, як і базові академічні знання, вміння, навички, компетенції. Це потребує колективних зусиль і тривалої планомірної роботи цілої команди, до якої входять насамперед педагоги, учні та їхні батьки.

Сподівання, що безпосереднє фізичне перебування дитини з ООП в інклюзивному класі спонтанно приведе до взаємодії між учнями, до її прийняття колективом та соціального залучення – малоімовірні. Здебільшого так не стається. Здатність дітей з ООП до соціального та академічного навчання зазвичай достатньо ускладнена, а швидкість і характер сприйняття нової інформації видозмінені. Ця соціально-педагогічна проблема зумовлена специфікою життєдіяльності таких дітей, а часом і їхньою середовищною ізоляцією. Вони не завжди спроможні якісно засвоїти новий матеріал/нову інформацію та використовувати це у щоденному житті, а також сформувати необхідні соціальні вміння й навички взаємодії з колективом загальноосвітнього закладу. Учні з ООП рідше взаємодіють з однолітками, а коли такі контакти відбуваються, то здебільшого з негативним відтінком; їх не завжди приймають у середовищі нормотипових ровесників; водночас, перебування в середовищі однолітків не гарантує, що діти з ООП перейматимуть їхню позитивну поведінку тощо.

У дітей з ООП зазвичай спостерігаються порушені комунікативні зв'язки, а відтак виявляється соціально-комунікативна недостатність. Подолати нездатність до взаємодії без спеціально організованого навчально-виховного середовища практично неможливо. Тож, необхідно забезпечити специфічні механізми для соціального інтегрування дитини з ООП в інклюзивному класі, де вона усвідомлюватиме та прийматиме усталені ціннісно-нормативні установки колективу. Такі ж умови необхідно створювати й у спеціальних загальноосвітніх закладах. Для кращого інтегрування учнів з ООП в загальноосвітньому закладі необхідно запроваджувати комплексні заходи (в соціальному, психологічному, педагогічному, особистісно-комунікативному планах). Тож, педагоги мають бути достатньо добре підготовлені до системної роботи в цьому напрямі упродовж усього періоду перебування дитини в загальноосвітньому закладі.

Розглядаючи соціальне інтегрування/залучення як процес поступового входження дитини в існуюче соціальне середовище, що супроводжується виробленням певних норм поведінки та засвоєння соціальних ролей, усталених у цьому соціумі, логічно пов'язати інклюзію (як в освіті, так і в ширшому розумінні) з якісним засвоєнням дитиною з ООП інноваційних для неї поведінкових стратегій і тактик. В цьому контексті – соціальне інтегрування є ключовим концептом інклюзивної освіти.

У світовій науковій спільноті вже тривалий час активно розвивається *концепція соціальної дієздатності*, яка наразі активно використовується і в інклюзії (з основоположною гіпотезою: в досягненні життєвих успіхів людини вона сама відіграє вирішальну роль). Концепція сформувалася під впливом соціокультурних і біхевіористських теорій соціального розвитку (Бандура (Bandura), 1986; Шанк (Schunk), 1987) та ін. Зокрема, ключовими в ній вважаються такі положення: уявлення про прийнятну поведінку змінюється залежно від культури, ситуації, статі особи та вікової групи; іноді індивіди поведуться певним чином, оскільки отримують відповідне підкріплення; соціальна дієздатність людини значною мірою визначається тим, як вона обробляє інформацію, на якому етапі розвитку перебуває, і від того, яким чином у неї сформувалися уявлення стосовно поведінки загалом; поводитися так чи інакше людину спонукає її уявлення про успіх чи невдачу, а також прагнення задовольнити свої базові потреби.

З концепції висновується, що соціально дієздатні особи: ставлять перед собою певні цілі, продумують свої дії, оцінюють їх, регулюють власні думки та емоції, виявляють таку поведінку, що веде до позитивних результатів, намагаються уникати дій, що призводять до негативних наслідків. *Соціальну дієздатність* можна вважати глобальним конструктом у багатомірному процесі соціального інтегрування/залучення. Вона складається зі значної кількості інтерактивних елементів (які все ще активно вивчаються дослідниками). Серед *ключових елементів соціальної дієздатності* наразі виокремлюють такі: *соціальні навички* (зокрема, специфічні навички поведінки, що уможливають належне функціонування людини в соціумі); *комунікація та прийняття ролі* (як от способи вираження власних думок і почуттів та здатність розуміти ідеї й почуття інших людей); *соціальні контексти* (зокрема, ситуації специфічного й загального характеру, в яких проявляється соціальна поведінка); *соціальне пізнання* (до прикладу, як індивіди думають про себе та інших, наскільки добре вони ухвалюють рішення та вирішують проблеми соціального характеру); *соціальні цілі* (йдеться про низку бажаних результатів, яких передбачається досягти через соціальну поведінку, шляхом налагодження дружніх стосунків, гри з іншими, приєднання до певної групи та уникнення конфлікту тощо); *когнітивно-афективні якості* (соціальна дієздатність залежить від думки дітей про себе і про те, наскільки вони можуть контролювати власне оточення; найважливішими афективними якостями в структурі соціальної дієздатності є локус контролю, набута безпорадність та Я-концепція).

У багатьох дітей з ООП спостерігаються труднощі в одному чи кількох із зазначених аспектів, що призводить до суттєвого обмеження їхньої соціальної

дієздатності та гальмуванням соціального залучення. Згодом можуть виникнути глобальніші проблеми (надзвичайно низька академічна успішність, підліткова злочинність, труднощі пристосування до життя, можливі суїцидальні наміри, вживання алкоголю та інших речовин тощо). Труднощі у сфері соціальної дієздатності мають характерні ознаки, які педагоги та команда супроводу дитини з ООП мають вчасно виявляти, аби вжити необхідних заходів.

Обмежена соціальна дієздатність дитини з ООП може пояснюватися багатьма чинниками. Тому для обґрунтованого оцінювання її складових потрібно застосовувати вивірені діагностичні інструменти. Для цього шкільний психолог та фахівці ІРЦ мають у своєму інструментальному кейсі чимало соціометричних методик, рейтингів, спеціальних рольових ігор для різного віку, які передбачають моделювання поведінки в різних ситуаціях тощо. Чимало з них потребують спеціальних знань та відповідних навичок, тож слід долучити до оцінювання/спостереження шкільного психолога чи фахівців ІРЦ. Водночас, це можуть бути і безпосередні спостереження в природних для дитини ситуаціях, які можуть провести педагог та асистент вчителя. Спостереження за поведінкою будуть точнішими, коли їх проводить не одна особа, а кілька різних педагогів/психологів, в різних умовах. Ці спостереження мають передувати формулюванню будь-яких суджень стосовно дитини та її стану. Будь-яку поведінку слід розглядати як явище, що проявляється більшою чи меншою мірою. Наприклад, позначки у процесі спостереження виставляють за неперервною шкалою від «незначного» до «важкого» ступеня або в діапазоні між показниками «спостерігається завжди» до «не спостерігається ніколи». Також оцінювання компонентів соціальної дієздатності має бути інтерактивним. Слід обов'язково аналізувати зв'язок між чинниками різного типу: *афективними* (Я-концепція), *поведінковими* (навички соціального функціонування), *когнітивними* (навички вирішення проблем

На перших етапах, коли у педагога чи батьків виникають занепокоєння щодо неуспішності соціального залучення дитини в загальноосвітньому закладі, вчитель може самостійно розпочати спостереження за різними компонентами соціальної дієздатності (попередньо проконсультувавшись зі шкільним психологом чи фахівцями ІРЦ). Наприклад, цей алгоритм може виглядати таким чином: 1. Педагога турбує, що один з учнів не в змозі інтегруватися в колектив учнів класу. 2. Учитель починає спостерігати за учнем в різних соціальних контекстах (на уроці; під час гри; під час обіду; на перерві; на шкільному подвір'ї та ін.). 3. Намагається визначити причину - чи труднощі зумовлені дефіцитом соціальних навичок чи складністю їх застосування. 4. Намагається виявити відмінності у поведінці учня в певному соціальному контексті /чи з конкретною групою дітей. 5. Визначає, наскільки сама дитини зацікавлена в тому, щоб долучитися до певної групи однолітків (чи це є її особистою ціллю). 6. Аналізує стиль спілкування учня у процесі соціальної взаємодії та з'ясовує, як він оцінює свою здатність приєднатися до групи однокласників. 7. Зібравши та вивчивши цю інформацію, вчитель може доволі точно визначити специфічні соціальні потреби учня та розробити відповідну

програму заходів. Такий алгоритм є доволі надійним способом оцінити соціальну дієздатність дитини з ООП.

Після всебічного вивчення, команда супроводу спільно з батьками переходить до розроблення та впровадження належної програми втручання та низки заходів з формування і розвитку окремих компонентів соціальної дієздатності. Умовно можна окреслити кілька етапів спільної діяльності команди супроводу щодо розвитку соціальної дієздатності:

I етап: з'ясовують та уточнюють соціальні потреби учня.

II етап: формулюють довготермінові цілі та далі конкретизують їх у завданнях, розрахованих на коротші проміжки часу.

III етап: визначають відповідальних осіб за втілення окремих аспектів програми втручання; вивчають потребу в залученні інших фахівців; добирають методики навчання; матеріали, а також вирішують, чи потрібно адаптувати (модифікувати) середовище, загальну організацію навчального процесу чи матеріали.

IV етап: погоджують методику постійного зворотного зв'язку, щоб мати змогу обговорювати (оцінювати) ефективність програми, тобто наскільки вона допомагає задовольняти соціальні потреби учня.

Зважаючи на те, що соціальне інтегрування складає важливу передумову успішного опанування учнями з ООП академічної компоненти (на максимальному можливому для кожного рівні), педагогам та батькам не слід очікувати бажаних академічних результатів без сформованості на належному рівні соціальної дієздатності дітей. Насамперед потрібно цілеспрямовано формувати окремі компоненти соціальної дієздатності, скеровувати учнів у визначенні адекватних соціальних цілей, заохочувати активно втілювати їх у життя і, водночас, дбати про створення безпечної та сприятливої атмосфери у навчальному закладі, що є однією з головних передумов соціального розвитку, а в подальшому соціального інтегрування. Від стану розвитку соціальної дієздатності безпосередньо залежить чи буде успішним інтегрування дитини з ООП у шкільний період, а також наскільки щасливо складеться її подальше доросле життя.

Література

1. Gresham, F., & MacMillan, L. (1997). Social competence and affective characteristics of students with mild disabilities. *Review of Educational Research*, 67(4), 377–420.
2. Kalyanpur M., Harry B. (1999) *Culture inspecial education: Building reciprocal family-professional relationships*. Baltimore.
3. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом: Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа) / Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін./ – К.: Видавництво «Алатон», 2016. – 232 с.
4. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: *Практ. посіб.* / [Тім Лорман, Джоан Деспелер, Девід Харві]. Пер.з англ. – К.: - СПД – ФО Парашин І.С., 2010. – 296 с
5. Лупарт Дж. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: *Наук.-метод. посіб.* / А.А, Колупаєва, Л.О.Савчук., К: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»). - С.215
6. Федоренко О. Теоретико-методичні основи педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання // *Особлива дитина: навчання і виховання*. – № 2(78). – 2016. – С. 50 – 58.